

A zárt *ĕ* használata Tiszaszőlősen

Tiszaszőlős Szolnok megyében a Tisza bal partján fekszik. Lakossága 2163 (Hnt. 1973). Közigazgatásilag 1977-től a tőle 8 km-re lévő járási székhelyhez, Tiszafüredhez tartozik, addig önálló község volt. A rendelkezésünkre álló iratok tanúsága szerint a falu régi idők óta lakott terület. Az ősi Kemej megye részeként *Zeuleus* néven, 1332—37 között pápai adót fizet (ORTVAY, Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején a pápai tizedjegyzékek alapján. Bp., 1891. 321; II. 174). A lakosság túlnyomó többsége földművelésből és állattenyésztésből élt s él ma is. A Magyar Nyelvjárások Atlaszának legközelebbi kutatópontjai Abádszalók, Nagyiván, Tiszacsege és Sarud voltak. (A községre vonatkozó adatokat s egyéb tudnivalókat l. Az *i*-zés esetei Tiszaszőlős nyelvjárásában. Nyr. 107: 182—4).

A dolgozatban a zárt *ĕ* használatát, az *i*-zés mellett a község nyelvjárásának másik legfőbb jellemzőjét kívánom feltárni. Mindkét sajátosság ma is elevenen él a lakosság nyelvhasználatában. Munkámat megkönnyítette, hogy a nyelvjárás anyanyelvjárásom, az adattár minden szavát jól ismerem, magam is használtam s használom. Törekedtem a zárt *ĕ*-zés teljes morfématárának összeállítására, ezért az ellenpéldák felsorolásától eltekintek; a példáim közt nem található zárt *ĕ*-zhető morfémák a faluban nyílt *e*-vel hallhatók.

A zárt *ĕ* használatát két részre választva mutatom be. A zárt *ĕ*-zés igékben címen az igékben előforduló *ĕ* használata található, míg „A zárt *ĕ* névszókban és az egyéb szófajokban” címen a névszókkaal együtt tüntetem fel az igéken kívül minden szófajnak a zárt *ĕ* hangokat tartalmazó szavait. A felsorolásban mind a két esetben a betűrendet követem. Külön választom az egytagú és a többtagú szavakat, a többtagúaknál külön veszem a magas és a vegyes hangrendűeket, majd ezeken belül az első, a második, valamint a harmadik, illetve a további szótagokban előforduló zárt *ĕ*-ket tartalmazó szavakat.

Tekintettel arra, hogy a névszók csoportjában a többes szám jele, a tárgyrag, az egyes szám első, második, a többes szám második személyű birtokos személyrag, az *-s* melléknévképző kapcsolódása az esetek túlnyomó többségében megegyezik, az említett besorolási szempontok szerint létrehozott csoportokon belül az ilyen toldalékolás alapján összetartozó szavakat az alábbiak szerint sorakoztatom fel: *a*) a töben *ĕ*, az említett toldalékok előtt szintén *ĕ*, *b*) a töben *ĕ*, az említett toldalékok előtt *e*, a töben *e*, az említett toldalékok előtt *ĕ* található. Eszerint pl. *a*) a töben *ĕ*, az említett toldalékok előtt *ĕ*: *csĕcs*, értsd azt is: *csĕcsĕk*, *csĕcsĕt*, *csĕcsĕm*, *csĕcsĕd*, *csĕcsĕtĕk*,

csęcős; b) a töben *ë*, az említett toldalékok előtt *e*: *csëpp*, értsd azt is: *csëppek*, *csëppet*, *csëppem*, *csëpped*, *csëppetek*, *csëppes* stb. Néhányszor előfordul kettős alak, kivétel is az említett kapcsolódásban, ezt a szó után zárójelben mindig feltüntettem.

Vannak tövek, melyekben zárt *ë* található, az említett toldalékok előtt azonban nem *ë* és nem *e* fordul elő, illetve nem kaphatják, vagy az említett toldalékok nem mindegyikét kaphatják meg. Ezeket a töveket nem veszem külön csoportba, hanem a betűrend szerint besorolom őket, úgy gondolom, az olvasót a nyelvézéke mindegyik esetben eligazítja.

A névszókon belül a megfelelő csoportokhoz igazítva felsorolok olyan töveket is, amelyekben nincsen ugyan *ë*, a toldalék azonban *ë*-vel kapcsolódik, ezért szükségét láttam a bemutatásnak.

Az ige-töveknél nincs szükség a névszókhöz hasonló csoportosításra. Az igei személyragok kapcsolódása a tőhöz viszonylag egyszerű és kivétel nélküli.

A szójegyzék után az igéknel és a névszóknál egyaránt külön fejezetekben mutatom be a zárt *ë* használatát ragokban, jelekben, képzőkben, valamint a toldalékok kapcsolódását a tövekhez.

A szavakat fonetikus jelölöm, értelmezést, példamondatokat csupán néhány olyan helyen közlök, ahol ezt elkerülhetetlennek látom. Ilyenkor is csak rövid szókapcsolatból álló értelmezést adok, vagy pedig — ha ez is elég — köznyelvi helyesírással is közlöm a szót. Egy-két esetben a szófaji minősítést adtam meg.

I. A zárt *ë*-zés igékben

1. Egytagú igékben: *csëng*, *ész(ik)*, *fëd*, *këll*, *lëng*, *lëssz*, *mëgy*, *mënt*, *pëddz*, *pëng*, *rëng*, *szëd*, *tëng*, *tësz*, *vësz*, *zëng*.

2. Többtagú igék első szótagjában: *bëcsmirël*, *bëcsül*, *bëngész(ik)*, *bërëg*, *bërzënkëdik*, *csëllëng*, *csëpëg*, *csëpërëdik*, *csëpërëg*, *csëppen*, *csëpül*, *csërdít 'üt'* (*jóül a nyaka közzë csërdít*), *csërgët 'ostorral pattogat'*, *csëvëg*, *dërëng*, *ëgyenlít*, *ëggyesít*, *ëggyezik*, *fëcsëg*, *fëdëz*, *fëlëz 'a tej fölët leszedi'*, *frëccsen*, *këcsëktët*, *këttyen*, *lëbben*, *lëbëg*, *lëfëtyël*, *lëndít*, *lëndül*, *mënekül*, *mëneszt*, *pëckël*, *pëdër*, *pëndërëdik*, *pëndërül*, *pëpëcsël*, *përcëg*, *përdít*, *përdül*, *përëg*, *përgël*, *përsen*, *përszël*, *pëtyëg*, *pëzsdül*, *pëzsëg*, *rëbben*, *rëbëg*, *rëbëzsgët*, *rëcsëg*, *rëccsen*, *rëmëg*, *rëstël*, *rëszkët*, *rëttëg*, *rëtten*, *rëzdít*, *rëzdül*, *rëzëg*, *rëzzen*, *sëpër*, *sërcëg*, *sërcen*, *sërëg*, *sërked*, *sërken*, *szëmbesít*, *szëmërëg*, *szëmërkël*, *szëndërëg*, *szëndërül*, *szëpëg*, *szëppen*, *szërël*, *szërëz*, *szërkeszt*, *szërvez*, *tëpër*, *tërël*, *vëdël*, *zëndít*, *zëndül*, *zsëndül*,

3. Többtagú, vegyes hangrendű igék első szótagjában: *hërdäl*, *hërvad*, *pëszträl* 'csecsemöre vgyáz', *rëfëräl*, *rëpëräl*, *szëkäl*, *szëpëräl*, *tëndäl*.

4. Többtagú igék második szótagjában: *bëlël*, *bërëg*, *bërzënkëdik*, *bibëlöüdik*, *bizsëg* 'bizsereg', *bizsërëg*, *bliccël*, *brëkëg*, *cicërël 'a kakas a tyüket tojózza'* (kisgyerekeknek mondják), *cihëlöüdik*, *csëllëng*, *csëpërëdik*, *csëpërëg*, *csëvëg*, *csicsërëg*, *csípël*, *didëlget*, *didërëg*, *erëggy*, *ërëz*, *fëcsëg*, *fëdëz*, *fenyëgët*, *gëmbërëdik*, *hebëg*, *hëmpërëg*,

hemzség, hencég, hencsérég, hentérég, hergél, kécséktet, kibzél, léfetyél, lézeng, lihég, mekég, nyekérég, peckél, pödér, pëndéredik, pëndérül, pöpécsél, pércég, pereg, përgél, përzsel, petyég, pëzség, pihég, pityérég, rébég, rébézsegt, récség, remög, réstél, réttég, rézég, sèpër, sérég, sistérég, szemérég, szemérkél, szëndérég, szëndérül, szerél, szeréz, szidélég, szigyél, ténférég, tèpër, tèrél, terëm, tipég, tisztél, trécsél, úberél, védél, zsémbél.

5. Többtagú, egyes hangrendű igék második szótagjában: afféktál, apállál, apréhëndál, buzérál, csúürészol, fusérál, gubérál, intèrnál, komëndál, kukkèrol 'távcsón néz', kunyerál, lamëntál, macérál, opérál, rëfèrál, rëpèrál, szëpèrál, szupèrál.

6. Többtagú igék harmadik vagy további szótagjaiban: bëcsmírél, bërzènkèdik, bizsérég, ciripél, csëpèrèdik, csëpèrég, csicsérég, csilingél, csivitél, didérég, engesztél, enyelég, felesél, gémbèrèdik, hempèrég, hencsérég, hentérég, hízelég, ídelég, imejég, incselég, incselkèdik, kecmerég, kelepél, kítelkèdik, követél, követkèzik, léfetyél, lelkendèzik, nehasztél, nyekérég, öügyelég, pöpécsél, pityérég, püffeszkèdik, sipircél, sistérég, szemérég, szëndérég, ténfèrég, térgypél, tülekèdik, úberél, vezényél stb.

7. Többtagú, egyes hangrendű igék harmadik vagy további szótagjaiban: apréhëndál.

8. A képzők kapcsolódása

a) Zárt *ë*-vel kapcsolódik:

-g: bicég, billég, csëpég, fityég, këtyég, keserég, lëbég, nyekég, pizség, sèrcég, szëpég, sziszég, tisztélég, zizég stb.

-get: eddzéget, ejtèget, emlèget, észèget, fenyèget, festèget, feszèget, hitèget, kenèget, kírèget, mëntèget, nízèget, nyesèget, pëddzèget, rejtèget, sèprèget, szédèget, terèget, verèget, vészèget stb.

b) Zárt *ë*-vel és nyílt *e*-vel kapcsolódik:

-l: bëlél, birél, csiripél, ebidél, ecsetél, eligél, énekél, érdekél, érdemél, felesél, fenekél, fércél, fúriszél, gépél, gípszél, heccél, hejësél, igényél, ingèrél, irtikél, ismétél, jeddzetél, 'jegyzetél', kelepél, kërésztlél, kilincsel, köhécsél, követél, lécel, mellikél, mënetél 'a katonaság zárt csoportban vonul', meríszél, mürlegél, nyergél, peckél, pëcsétél, pöpécsél, pèrél, pízél, pöfèkél, présél, remekél, rendél, réstél, reteszél, riszél, siél, spriccel, süvegél, szëgecsél, szeletél, személ, szëmetél, szentél, szerepél, szigetél, szünetél, szüretél, tekercsél, tenyerél, térgyél, terhél, tippél, tisztél, tizedél, ünnepél, ütlegél, üzletél, vermél, vezényél, vezèrél, viccél, zsebél, stb.; — de: delel, èggyel, érvel, fejel, fízskel, föüdel, fülel, ikel, jegel, kedvel, kezel, könyvel, likel, meszel, müvel, szègel, szelel, telel, terel, termel, töügyel, tüzel stb.

-ll: kevesèll, kicsinyèll stb.; de: kikèll(ik), lövell, szökèll, zöüdel stb.

-lég: szidélég stb., de érzelég, kijelég stb.

-z: bëjegéz, biréz, bukfencéz, cëmèntéz, cikkez(ik), címéz, cinéz, csèrèz, èbredéz(ik), èhèz(ik), èjjenéz, èlèz, ellenéz, elöülegéz, emlíkez(ik), engedijéz, fëcskendéz, fëdéz, fékèz, fëlèz 'telfölt szed le', finyéz, fúszèrèz, gerebènèz, görnyedéz, gyüllísz(ik), igyekèz(ik), ijedéz, ilèdéz(ik), keltèz, kènèz, kèrdèz, kërészttéz, keretéz, kèrvinyéz, kí-

sírletéz(ik), kivételéz, környikéz, lécez, létéz(ik), lisztéz, meredéz, miretéz, permetéz, pörsejéz, rëndéz, ríszletéz, sebéz, segítéz, selejtéz, széméz, sziledéz, szilvésztiéréz, színéz, terjedéz, tetejéz, ülliséz(ik), üvegéz, verejtíkéz(ik), versenyéz, veteminyéz, zsindejéz stb.; — de: *belez, cselez, éggyez(ik), enyvez, fegyelmez, fejez, felez* 'két egyenlő részre oszt', *fényképez, illemez, jegyez, jövedelmez, kedvez, kégyelmez, kényerez, kezez, kípez, kirelmez, könnyez, kötelez, kövez, legyez, levelez, mirgez, nevez, szégez, szeke-rez, szennyez, szérvez, tervez, vígez, vizez* stb.

9. Zárt *ë* az igeképzőkben

-**décsël**: *nyögdécsël, szögdécsël* stb.

-**dégél**: *íldégél, libdégél, mëndégél, nízdegél* stb.

-**dëkël, -dekël**: *érdekël, ezsdëkël, nyeldëkël* stb.

-**dës**: *csíbdës, nyeldës, rebdës, tíbdës, verdës* stb.

-**dëz**: *csërgedëz, dülledëz, esedëz, hülldëz, lëngedëz, töredëz, zëngedëz* stb.

-**écsël**: *köhécsël, röhécsël* stb.

-**ëdik**: *fejesëdik, gyëpësëdik, keverëdik, szëmësëdik, tekerëdik, telepëdik* stb.

-**ëng**: *dërëng, feszëng, fetrëng, terjëng* (de *terjeng* is) stb.

-**ërál**: *buzërál* 'heccel', *kunyërál* 'kér, könyörög', *macërál* stb.

-**këd**: *csipkëd, lípkëd, repkëd* stb.

-**këdik**: *kötekëdik, përlékëdik, verekëdik, veszekëdik* stb.

-**këzik**: *gyülekëzik, köütekëzik, vidékëzik* stb.

-**lëg**: *érzelëg, kijelëg, szídelëg* stb.

10. Az ígéhez járólok jelek kapcsolódása zárt *ë*-vel: A múlt idő *-t ~ tt* jele: *bicëgëtt, brekëgëtt, derítëtt, ejtëtt, engedëtt, esëtt, festëtt, lëngëtt, mekëgëtt, sistërgëtt, rëszke-tëtt* stb.

11. Az igeragok kapcsolódása zárt *ë*-vel: A kijelentő mód jelen idő egyes szám első személyű alanyi és tárgyias személyragok: *fëdëk, kírëk, merëk* stb.; *fëdëm, kírëm, merëm* stb.

A kijelentő mód jelen idő egyes szám második személyű *-l* alanyi személyrag (*-sz* előtt *e*) és a tárgyias személyrag: *ejtël, fejtël, festël, hiszël, szërzël, tészël, vészël* stb.; *ejtëd, fejtëd, festëd, hiszëd, szërzëd, tészëd, vészëd* stb.

A kijelentő mód jelen idő többes szám második személyű alanyi személyrag: *emíszëtëk, ejtëtëk, fejtëtëk, fekszëtëk, festëtëk, meccëtëk, szërkesztëtëk* stb.

A felszólító mód egyes szám harmadik személyű *-n* alanyi személyrag: *csëngjën, híggjën, lëngjën, lepjën, nyeljën, verjën* stb.

12. Zárt *ë*-zés igeragokban: A kijelentő mód többes szám második személyű alanyi (*-tëk*) és tárgyias (*-itëk*), személyragokban: *bëngészitëk, beszílitëk, fejtëk, festëtëk, leltëk, përszëlitëk* stb.; *bëngészítëk, beszílitëk, fejtitëk, festitëk, lelitëk, përszëlitëk* stb.

II. A zárt *ë* névszókban és az egyéb szófajokban

1. Egytagú szavakban

a) A töben *ë*, a bevezetőben említett toldalékok előtt *ë*. (A továbbiakban: a töben, a toldalékok előtt.): *bë, bënn, bënt, csëcs, csënd, csëpp* (de 'egy csepp orvosságot' valamennyi *e* is) *csër, ë, ëb, fël, fënn, fënt, gyëp, hëgy* 1. 'talajkiemelkedés' (az *-s* előtt *ë* vagy *e*: *hëgyës, hëgyes*, valamennyi más esetben *e*): 2. 'éle valaminek' (de mindig *-et*), *lë, lënn, lënt, mëg, në (në mëny sëhuva), për, përc, rëccs, rënd, rëst, së, sëm, sër, szëm, szër, szërb, tëtt*.

b) A töben *ë*, a toldalékok előtt *e*: *bëgy* (néha ingadozik: *bëgyës mënyecske*, de nagy *bëgyes* madár), *csëpp*; 1. még az a) alatt; *mëggy, mëny, mënny, szëbb, szëg, szëgy, szërv*.

c) A töben *e*, a toldalékok előtt *ë*; *cseh, csekk, dressz; kedd, keh, kekk, kend, leg* (fokjel), *krepp, len, meccs, nem, nesz, nyest, Pest, seb, segg, sejp, szent, szesz, test, zseb*.

d) A töben nincs *ë*, sem *e*, a toldalékok előtt azonban *ë*: *bir 'bér', cikk, cím, cink, csikk, dísz, éh, él, érc, fëm, fërc, film, fíny, gém, gép, gipsz, gríz, him, hir, hit, ing, iny, íz, kém, kén, kés, kincs, krém, léc, liszt, mécs, pék, pép, pinyty 'pinty', piz, 'péznz', pléh, prém, prés, ris, rísz, rizs, sín, srét, szék, szín, térgy 'térd', tiszt, vész, vicc, vír*.

2. Töbtagú szavak első szótagjában

a) A töben, a toldalékok előtt *ë*: *bëgyëröü* α) 'férfi nemi szervének tréfás elnevezése', β) 'nudli', *bëgyöü, 'nudli', bëlsöü, bensöü, bërcënceji 'szilvafajta', bëtit, bëtú, bëvül 'belül', cëmënt, csëcsëmöü, csëmëge, csëmëte, csëmpe, csëndöü, csëngöü, csëpü, csërësznye, csërgöü, 'kisbaba csörgő játéka', csërje, csërkész, Dëbrëcën, dërce, dërëje, dërik, ëccër, ëgybe, ëgyedül, ëgyenes (-ek is, de csak -et), ëgyetem, ëgylet, ëgyre, ëgyriszt, ëgyritü, ëggyüve, Èrzsëbet, Èrzi, Èrzsike, ëspërës, Èszter, Èszti, Ètël, ëtyëlepëtyële 'szerelmi enyelgés', ëtyke, ëtykint, fëcske, fëcskendöü, fëdöü, fëgyënc, fëjjobb 'feljobb', fëlsig, fëlsöü, fëltétel, fëlül (hsz.), fënsöü, fërgettyü 'a szekér része', gërëzd, gyënge, gyëplü, hëtyke, jërke 'fiatal nöstény bárány', këcsëge, këhëj, këllemës (-ek is, de mindig -et), këmënce, kërësz, kërësztü, krëdënc, lëbërnycg 'a tehén nyaka alatt lebegő húsos bőr', lëjjobb, lënge, mëdënce, mëdër, mëgé, mëgint, mëgül 'mögül', mëgye, mënedik, mënet 'csavarmenet', mënkü, mënte, mëntën, mëntës (-ek is, de csak -et), mënyecske, mënyët, Mënyhért, mënnyezet, nëfelejcs, pëccëk, pëcsënye, pëcsët, pëhëj, pëllëngër, pëndël, pënge, pëngöü, pënye 'nyafogó, élheterlen, elhagyja magát', përgöü, përje, përye, përsëj, pëtrëzsejëm, pëtyës v. pëtyës (-ek is, de csak -et), pëzsgöü 'ecetes vízben feloldott szódabikarbóna', pëzsbítër, rëggel, rëggelënkint, rëkkë-nöü, rëndöü, rëntszër 'rendszer', rëntszërint 'rendszerint', sëkrëstye, sëmlegës (-ek is, de csak -et), sëmmi, sënki, sëpredik, sëprü α) 'sepréshez használt eszköz', β) 'borsepró', sëriny 'a ló sörénye', sërit 'sörét', sërke, sërleg, sërpenyöü, sërte, sëtit (-ek, -et, -es is), szëgecs, Szëged, szëginy (-ek is, de csak -et), szëglet, szëgrül-vigre, szëk-*

fű, szélid (-ek, -et is), szémcse, szémérnyi, szémet, szémfüles (-ek is, de csak -et), szémij, szémköszt, szémle, szémőücs, szémőüdok, széplőü, szerencse, szerkezet, szerte, szereszit, szerzetés, szerzőü, szerzőüdis, tēpértőü, Terez, Tēri, vödör, vērés (-ek is, de csak -et), vövőü, zöllér, zērge, zsellér, zsemje, zsege.

b) A töben *ē*, a toldalékok előtt *e*: *ēgyeb, ēgyenes*; l. még az *a*) alatt; *ēgyütt, fēdél, fēgyelem, fēlés* (a tej), *fēlēt, fērtelēm, kēllemēs*; l. még az *a*) alatt; *kēnyír, mēgēt, mēntēs*; l. még az *a*) alatt; *pēttyēs v. pēttyes*; l. még az *a*) alatt; *sēmlegēs*; l. még az *a*) alatt; *sētīt*; l. még az *a*) alatt; *szēdēt-vēdēt, szēginy*; l. még az *a*) alatt; *szēlid*; l. még az *a*) alatt; *szērint, vērēs*; l. még az *a*) alatt.

c) A töben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *bekecs, berliner* 'gyapjából készült nagykendő', *Benedék, benzin, berek, beszid, beteg, cseléd, csenevisz (-ek is, de csak -et), decembēr, defekt, deficit, degesz (-ek is, de csak -et), Demetēr, denevér, deres* 'dérrel borított' (-ek is, de csak -et), *ebid, ecet, ecset, ediny, Edit, egissig, eledel, Elek, elem, Elemēr, eleven (-ek, -et is), ellen, előüleg, embēr, emlik, epēr, epliny* 'a szánkó része', *eresz, erkij, esedikēs (-ek is, de csak -et), eset, esetleg, eternit, ezēr, fegyver, feki, felekēzet, felesig, fenyves, Ferenc, festik, feszēs (-ek is, de csak -et), gerebēn, Gergej, gyerēk, hengēr, hentēs, herceg, hering, hermelin, hevedēr, heves (-ek is, de csak -et), jeddzet* 'jegyzet', *jelvény, kebel, kecmec, kendēr, kengyel, kerek, (-ek, -et, -es is), keret, kesej, keserves (-ek is, de csak -et), keskēny (-ek is, de csak -et), keszeg, ketrec, krebdesin* 'női ruhaanyag', *lebbencs, leginy, lemez, lengyel, lepěl, lepiny, leves, mecses, meleg (-ek is), mellik, meredēk (-ek, -et is), merev (-ek is, de csak -et), mestēr, nedves (-ek is, de csak -et), nemzedik, nemzet, nyereg, pedig, penisz, peres, perem, permet, pestis, recept, recēs (-ek is, de csak -et), regēny, rekesz, reminy, repesz, reszelik, retēk, retesz, segéd, segēj, sejem, selejt, szegij, szelemēn, szelep, szellem, szennyes (-ek is, de csak -et: nē vēt fēl a szennyeset; értsd: szennyes inget), szeptembēr, szerencsēn, szerep, szeszij, szvettēr, tehēr, tejfēl, tekercs, telek, telep, tengej, tengēr, terēm, 'helyiség', terep, termet, terminy, termis, termiszet, terpentin, testület, tesvir, vegyes (-ek is, de csak -et), Vendel, vendig, verēm, verejtik, veritik, verseny, veszij.*

3. Töbtagú, vegyes hangrendű szavak első szótagjában

a) A töben *ē*, a toldalékok előtt *ē*: *bēlga, bērdōü* 'a hagyma magját tartalmazó burok', *bērētvā, Bērnat, Bērtalan, bētyār, cēlla, cēnzura, cērköü* 'az állatok takarmányozásának (törek, lucerna stb.) előkészítésére, néhány napos, esetleg hetes tárolására szolgáló kisebb épület', *cēruza, csērpäd, dējāk, dēbēlla, dēka, dēra, dērēkas, dēsška, ēbatta* 'rosszallás, szidás', *ēgāl, ēgygāltalān, ēggyarānt, Ęggyiptom, ēgymāst, ēklēsija, ēkrazit, ēnnivalōü, ēszēmatta, ēsztērgājos, Ęta, ētyhāz, ētykor, fēlslōüg* 'faláda', *fētyhāz, gēnērālis, gērēnda, gērman, gyērtya, gyērtyān, hērbatēja, lēāndēr, lēgēnda, lēpra, mēdālia, mēlāk, mēlasz, mēnāzsi, mēnza, nēbāncsvirág, nēhogy, pēcu* 'kis kamra', *pēdāl, pēlēnka, pēnna, pērgamēnt, pērtu, pērzsā, pēsza, plētyka, Rēbēka, rēpēta, rēvērēnda, rēzēda, rēzērvātum, sēhun, sēhuva, szēcska, szēkāns, szēkta, szērda, szērzsām, szērtār, szērtartās, tēja, tēlāzsi, tēnnap, tērasz, Tērcsa, trēhāny, Vēra, vērēnda, Vērōn.*

b) A tőben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *elevátēr* (v. *elevátor*), *helikoptēr*, *herkóupátēr*, *revolver*.

4. Többtagú szavak második szótagjában

a) A tőben *ē*, a toldalékok előtt *ē*: *bēgyērőü*, *bélēs* 'mákkal, dióval vagy túróval töltött, összehajtogatott kelt tészta', *bērcēnceji* 'szilvafajta', *berkēnye*, *bírēs*, *cēmēnt*, *cibēre* α) 'aszalt gyümölcsből főzött leves', β) 'vízzel felhígított borseprő felforralva' (becukrozva forralt bor helyett isszák), *címēr*: α) kny., β) 'a kukorica szárán felül lévő bojt', *cinēge* α) 'madárfajta', β) 'vékony, cingár', *csēcsēmőü*, *csēmēge*, *csēmēte*, *csērēsnye*, *csipētkē* 'levesbe készített tészta', *Dēbrēcēn*, *Dénēs*, *ēbēr* (-*ek* is, de csak -*et*), *ēccēr*, *édēn*, *égēr*, *ékszēr*, *embēr*, *epēr*, *ērēm*, *ērsēk*, *ēspērēs*, *ētyēlepētyēle* 'szerelmi enyelgés', *évēnte*, *ezēr*, *fédēr*, *fēgyēnc*, *fēlēsleg*, *fēlszēg*, *feszēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *fiszēr*, *fűszēr*, *gesztiēnye*, *gīrhēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *gyerēk*, *hengēr*, *hentēs*, *himpēllēr*, *hīszēn*, *igēn*, *ikēr*, *ingēr*, *inygyēn*, *itēk*, *jegēnye*, *jégēr*, *kéccēr*, *kēcsege*, *kéhēj*, *kēmēnce*, *kendēr*, *kērēszt*, *kērēsztül*, *keskēny* (-*ek* is, de csak -*et*), *kīnyszēr*, *krēdēnc*, *lēbērnyeg* 'szarvasmarha nyaka alatt lecsüngő húsos bőr', *lepēdōü*, *lepēl*, *levēgōü*, *līlēk*, *lītēr*, *lűszēr*, *mēdēnce*, *mēdēr*, *mēntēn*, *mēntēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *mestēr*, *mētēr*, *mīdēr* 'öv', *mīndēggy*, *mīndēn*, *műszēr*, *négēr*, *nīkkēl*, *nīmēt*, *nyerēg*, *pēcēk*, *pēcēsnye*, *pēhēj*, *pēllēngēr*, *pēndēl*, *Pētēr*, *pētrēzsejēm*, *pīntēk*, *pīpērkkōüc*, *rēntszēr* 'rendszer', *rēntszērīnt*, *retēk*, *rīgēn*, *rīszēg*, *sejēm*, *sēkrēstye*, *sikkēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *spiccēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *szēdēr*, *szēmērnyi*, *szērēncse*, *szīgyēn*, *szīlvēsztēr*, *szvettēr*, *tehēr*, *tejffēl*, *tengēr*, *tēpērtōü*, *terēm* 'helyiség', *trénēr*, *ugyē*, *vēdēr*, *venyēge*, *verēm*, *vērēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *vetyszēr*, *vīgēs-vīgig*, *vincēllēr*, *vītēk*, *zēllēr*.

b) A tőben *ē*, a toldalékok előtt *e*: *ēbēr*; 1. még az *a*) alatt; *engēm*, *fēlēs* (a tej), *fēlēt*, *feszēs*; 1. még az *a*) alatt; *fīrēg*, *fīszēk*, *gīrhēs*; 1. még az *a*) alatt; *helyēt*, *irēt*, *keskēny*; 1. még az *a*) alatt; *kīrēg*, *mēgēt*, *mēntēs*; 1. még az *a*) alatt; *mīrēg*, *nyīszlēt*, *prīccsēs* 'bricsesz nadrág', *sebēs* 'gyors', *sikkēs*; 1. még az *a*) alatt; *spiccēs*; 1. még az *a*) alatt; *szēdēt-vēdēt*, *tīgēd*, *tīpēt*, *tīzēnēggy*, *vērēs*; 1. még az *a*) alatt; *veszēt*.

c) A tőben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *bējeg*, *bekecs*, *Benedēk*, *berek*, *beteg*, *cōvek*, *csenevīsz*, *csīpesz*, *csōücselīk*, *csōkevīny*, *decembēr*, *defēkt*, *degesz* (-*ek* is, de csak -*et*), *Demetēr*, *denevēr*, *derēs* 'dérrel borított' (-*ek* is, de csak -*et*), *ecet*, *ecset*, *ēgyenes* (-*ek* is, de csak -*et*), *ēgyetem*, *ēgylet*, *eledel*, *Elek*, *elem*, *Elemēr*, *eleven* (-*ek*, -*et* is), *érdek*, *érdem*, *eresz*, *esedikēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *eset*, *eternit*, *fegyver*, *felekēzet*, *felesīg*, *fēlleg*, *Ferenc*, *fīnezēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *gerebēn*, *Gergej*, *herceg*, *hermelīn*, *hevedēr*, *heves* (-*ek* is, de csak -*et*), *hīdeg*, *hītel*, *hītvēs*, *hūvejk*, *īdeg*, *īdegēn*, *ījen*, *ījjel*, *īllem*, *īsten*, *ītel*, *jeddzet*, *jelen*, *Jōuzsef*, *kebel*, *kecmec*, *kēllemēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *kengyel*, *keret*, *kesej*, *keserves* (-*ek* is, de csak -*et*), *keszeg*, *ketrec*, *kikelet*, *kīszlet*, *kītes* (-*ek* is, de csak -*et*), *kōles*, *kōppeny*, *kōteg*, *kōteles* (-*ek* is, de csak -*et*), *kōtleg* 'a szőlő vesszőjének összekötésére szolgáló kukoricaháncsból sodort 25–30 cm hosszú eszköz', *kōvet*, *kōzepēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *kōzvetlen*, *krebdesīn* 'női ruhaanyag', *lebbencs*, *lemez*, *lēnyeg*, *lengyel*, *leves*, *līget*, *lōveg*, *mecset*, *meleg*, *mēnet* 'csavarmenet', *mēnnyezet*, *meredēk* (-*ek*, -*et* is), *merev* (-*ek*, -*et* is), *mījen*, *mīrleg*, *nēfelejcs*, *nedves* (-*ek* is, de csak -*et*).

csak -et), nemzet, niddzet 'négyzet', növendik, öreg, özvegy, perec, perem, permet, p̄r-sej, p̄ttyēs v. p̄ttyes (-ek is, de csak -et), pikkej, p̄feteg, recept, rekesz, repesz, resze-lik, retesz, riteg, r̄tes, r̄hencs, selejt, s̄mlegēs (-ek is, de csak -et), s̄rleg, siker, siket, s̄üveg, sz̄gecs, Sz̄ged, sz̄glet, sz̄kej, sz̄klet, szelem̄n, szelep, szellem, sz̄emet, szennyes (-ek is, de csak -et), szeptemb̄r, szerecs̄n, szerep, sz̄rkezet, sziget, sz̄jnyeg, sz̄veg, sz̄vet, sz̄ünet, sz̄ület, sz̄üttes 'sz̄öttes', tekercs, telek, telep, tengej, terep, termet, terpentin, tömeg, t̄rek, t̄rmelik, t̄jzeg, ület 'fenék', ünnep, üreg, üteg, ütleg, üveg, üzlet, vegyes (-ek is, de csak -et), Vendel, verejtik, verseny, vigleg, v̄letlen, v̄rmes (-ek is, de csak -et), v̄rtelek 'v̄rtelek', viszketeg, vitel 'vétel', zsilett, zsindej, zsineg.

5. Töbtagú, vegyes hangrendű szavak második szótagjában

a) A tőben *ē*, a toldalékok előtt *ē*: *adv̄nt*, *Ágnēs*, *āj̄r*, *ām̄n*, *ant̄enna*, *āp̄rte*, *ār̄nda*, *bakt̄r*, *bal̄tt*, *bank̄t*, *b̄r̄tva*, *blank̄tta*, *bod̄ga*, *bugȳll̄aris*, *bunk̄r*, *bu-nȳv̄ac*, *ciszt̄erna*, *cit̄era*, *d̄eb̄lla*, *d̄er̄kas*, *dif̄er̄ncija*, *ēs̄z̄ematta*, *ēs̄zt̄rḡajos*, *farm̄r*, *faz̄ek*, *flaszt̄r*, *f̄d̄v̄ajsz*, *flan̄l*, *fōt̄l*, *fr̄at̄r*, *gaj̄d̄esz*, *gard̄emama*, *ḡn̄r̄alis*, *ḡr̄enda*, *Giz̄ella*, *gȳoutysz̄r*, *haj̄d̄rmenk̄ü*, *hav̄r*, *hot̄l*, *h̄z̄entr̄ḡer*, *int̄ern̄atus*, *jamp̄c*, *kāb̄l*, *kād̄r*, *kal̄nd̄arijom*, *kamp̄c*, *kanc̄ll̄ar*, *kat̄eszt̄r*, *kaz̄etta*, *kloz̄t*, *kol̄era*, *kom̄nci-j̄ou*, *k̄us̄er*, *k̄ut̄r* 'fogda', *kuf̄r*, *kukk̄r* 'látcs̄o', *kup̄rta*, *kupl̄er̄aj*, *lāḡer*, *l̄oḡer*, *l̄ḡenda*, *l̄ūkh̄c*, *luc̄erna*, *māgnēs*, *majt̄r* 'malter', *mandzs̄etta*, *mar̄ek* 'marok', *ma-sz̄ek*, *m̄utysz̄r*, *not̄esz*, *ōuc̄j̄an*, *op̄era*, *op̄er̄acij̄ou*, *otell̄ou*, *parc̄ella*, *park̄tta*, *pat̄ent* 'kapocs', *p̄l̄enka*, *porc̄ell̄an*, *prolet̄ar*, *prop̄ell̄r*, *prot̄est̄ans*, *puc̄r* 'tisztiszolga', *pūd̄r*, *R̄eb̄ka*, *r̄ep̄eta*, *r̄ev̄erenda*, *r̄ez̄eda*, *sakt̄r*, *s̄od̄r*, *s̄ūh̄r*, *spal̄etta*, *sparh̄rt*, *srapn̄l*, *s̄ūb̄r* 'a szekér alkatrésze', *suszt̄r*, *szut̄er̄n*, *tab̄lla*, *tabl̄tta*, *valc̄r*, *v̄r̄enda*, *vip̄era*.

b) A tőben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *bukfenc*, *elev̄at̄r* (v. *elev̄ator*), *kopec*, *korhej*, *kortes*, *kotynyeles* (de csak -et), *novemb̄r*, *vatelin*, *vazelin*.

6. Töbtagú szavak harmadik vagy további szótagjaiban

a) A tőben *ē*, a toldalékok előtt *ē*: *Bened̄ek*, *berlin̄r* 'gyapjúból készült nagy-kendő', *cilind̄r*, *D̄ebr̄c̄n*, *decemb̄r*, *Demet̄r*, *esedik̄s* (-ek is, de csak -et), *ēs̄p̄er̄s*, *ētȳlep̄tȳele* 'szelmi enyelgēs', *ētysiḡes* (-ek is, de csak -et), *felek̄ezet*, *finesz̄s* (-ek is, de csak -et), *f̄gḡj̄leḡes* (-ek is, de csak -et), *heved̄r*, *ideḡn*, *id̄glen̄s* (-ek is, de csak -et), *k̄llem̄s* (-ek is, de csak -et), *k̄zep̄s* (-ek is, de csak -et), *k̄l̄onleḡs* (-ek is, de csak -et), *mered̄ek* (-ek, -et is), *miniszt̄r*, *pr̄zsb̄it̄r*, *r̄gḡlen̄kint*, *s̄mleḡes* (-ek is, de csak -et), *siml̄ed̄r*, *szelem̄n*, *szeptemb̄r*, *szerecs̄n*, *szilv̄eszt̄r*, *tem̄rd̄ek*, *t̄kilet̄s* (-ek is, de csak -et).

b) A tőben *ē*, a toldalékok előtt *e*: *esedik̄s*; 1. még az *a*) alatt; *ētysiḡes*; 1. még az *a*) alatt; *f̄gyel̄m*, *finesz̄s*; 1. még az *a*) alatt; *f̄gḡj̄leḡes*; 1. még az *a*) alatt; *id̄glen̄s*; 1. még az *a*) alatt; *k̄llem̄s*; 1. még az *a*) alatt; *k̄zep̄s*; 1. még az *a*) alatt; *k̄l̄onleḡs*; 1. még az *a*) alatt; *mered̄ek*; 1. még az *a*) alatt; *s̄mleḡes*; 1. még az *a*) alatt; *sz̄d̄t-v̄d̄tt*, *szel̄em*, *tiz̄n̄eggy*, *t̄kilet̄s*; 1. még az *a*) alatt.

c) A tőben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *ēgyenes* (-ek is, de csak -et), *ēgyetem*, *ēgȳüt-tes*, *eled̄el*, *eleven* (-ek, -et is), *el̄j̄leg*, *Ērzs̄ebet*, *esetleg*, *felek̄ezet*, *f̄l̄esleg*, *f̄lt̄étel*, *f̄gḡj̄leḡes*; 1. még az *a*) alatt; *ḡr̄end̄ej* 'az eke része', *hirtelen*, *id̄glen̄s*; 1. még az

a) alatt; *keserves* (-ek is, de csak -et), *kikelet*, *kísírtet*, *kivétel*, *köpönyeg*, *köteles* (-ek is, de csak -et), *közvetlen*, *különlegős*; 1. még az a) alatt; *lébőnyeg* 'tehén nyaka alatt lecsüngő húsos bőr', *ménetel* 'valakinek a menetele', *ménnyezet*, *néfelejcs*, *pétrézséjém*, *pöfetes*, *szémfüles* (-ek is, de csak -et), *szerkezet*, *termízet*, *testület*, *tökéletös*; 1. még az a) alatt; *vileten*, *virtelek*, *viszketeg*.

7. Többtagú, vegyes hangrendű szavak harmadik vagy további szótagjaiban

a) A töben *ë*, a toldalékok előtt *ë*: *bitumën*, *cigarëta*, *ciklámën*, *citadëlla*, *difërëncija*, *elevátër*, *fjåkër*, *hajdërmënkü*, *helikoptër*, *hërbatëja*, *herkóypátër*, *hüzënrágër*, *katësztër*, *kilamëtër*, *kutyapëcër*, *lëandër*, *novembër*, *októybër*, *parlamënt*, *parlamëntër*, *përgamënt*, *propëllër*, *pulóyvër*, *rëvërënda*, *riportër*, *szakramëntum*, *zsalugátër*.

b) A töben *e*, a toldalékok előtt *ë*: *kotynyeles* (-ek is, de csak -et), *revolver*, *talinyec*.

8. A jelek zárt *ë*-vel kapcsolódása relatív tövekhez

Az -s melléknévképzős tő után a -k többesjel nyílt *e*-vel és zárt *ë*-vel egyaránt kapcsolódik. Ha főnévi értékű a melléknév, akkor általában zárt *ë* található: *beszédësek* (-ëk), *gyerëkësek* (-ëk), *hengërësek* (-ëk), *jelvényësek* (-ëk), *ötvenësek* (-ëk), *peniszësek* (-ëk), *pikkejësek* (-ëk), *szerelmesësek* (-ëk), *szërëncsësek* (-ëk) stb. L. a szójegyzékeket is.

9. A képzők kapcsolódása zárt *ë*-vel

A képző zárt *ë*-vel kapcsolódásának bemutatásán túl itt és az ezután következő „*Ë*-zés névszóképzőkben” című fejezetben azt is feltüntettem, hogy a képzővel létrehozott származékszóhoz – a szójegyzékhez hasonlóan – a többes szám jele, a tárgyrag, az egyes szám első, második és a többes szám második személyű birtokos személyrag, valamint az -s melléknévképző *ë*-vel vagy *e*-vel kapcsolódik.

a) A képző zárt *ë*-vel kapcsolódik, a származékszó a bevezetőben említett toldalékok előtt *e* (a továbbiakban toldalékok előtt *ë*, illetve *e*): **t—tt**: *büvített*, *csërzëtt*, *eszeveszëtt*, *fëdëtt*, *fejlëtt*, *fëlézëtt* (tej), *felezëtt* (pénz), *festëtt*, *filëtëtt*, *irëtëtt*, *vedlëtt*, *vizezëtt* stb.

b) A képző zárt *ë*-vel és nyílt *e*-vel kapcsolódik, a toldalékok előtt *e*: **-delëm**: *segëdelëm*, *veszëdelëm* stb., de *dörge-delëm*, *fejedelëm*, *gyöüzedelëm*, *jövedelëm*, *kisedelëm*, *köpedelëm*, *töredelëm* stb.

c) A képző zárt *ë*-vel és nyílt *e*-vel kapcsolódik, a toldalékok előtt nem *ë*, nem *e*. **-cske**: *cikkëcske*, *hidegëcske*, *kertëcske*, *rízëcske*, *székëcske*, *testëcske* stb., de *csëp-pecske*, *erecske*, *eröüsecske*, *fejecske*, *füvecske*, *kezecske*, *kípecske*, *könyvecske*, *kövecske*, *mënyecske*, *szívecske*, *vizecske* stb.

d) A képző nyílt *e*-vel kapcsolódik, a toldalékok előtt *ë*:

-d: *ezred*, *heted*, *kilenced*, *könnyed*, *negyed*, *tized* stb.

-dik (-dék): *dülledik*, *lövedik*, *mënedik*, *nemzedik*, *nyesedik*, *sëpredik*, *töredik*, *üledik* stb.

-lik (-lék): *ezrelük*, *föüzelük*, *kötélük*, *töütelük* stb.

-míny (-mény): *esemény, gyűtemény, közlemény, küdemény, lelemény, nyeremény, sütemény, szerzemény, vetemény, vitemény* stb.

-síg (-ség): *elesíg, frissesíg, nyeresíg, nyersesíg, veresíg, vesztesíg* stb.

-tel: *jövetel, mēnetel* stb.

-viny (-vény): *jövevény, kelevény, szökevény* stb.

10. *Ě*-zés névszóképzőkben

a) A képzőkben zárt *ě*, a toldalékok előtt *e*:

-delēm: a példákat l. A képzők kapcsolódása b) alatt.

-elēm: *engedelēm, értelēm, érzelēm, filelēm, gyötrelēm, győűzelēm, ijedelēm, intelēm, kęgyelēm, kereskēdelēm, kinyelēm, kirelēm, küzdelēm, sejtelēm, sérelēm, türelēm, videlēm* stb.

-szērű: *cilszērű, elfszērű, korszērű* stb.

b) A képzőben zárt *ě* és nyílt *e*, a toldalékok előtt *ě*:

-ęc: *bíręc, kęgyęc, kijęc, vidęc* stb.; — de *kedvęc, lelęc* stb.

c) A képzőben zárt *ě*, a toldalékok előtt zárt *ě* és nyílt *e* (a többes szám *-ěk* is, *-ek* is, de mindig csak *-et*):

-etēs: *filelmetēs, szerelmetēs* stb.

-ikēny: *bikūlikēny, dūllikēny, előűzikēny, engedikēny, érzikēny, filtikēny, hiszīkēny, jelentīkēny, termīkēny, törīkēny, hiszīkēny, vírzīkēny* stb.

d) A képzőben nyílt *e*, a toldalékok előtt *ě*:

-ej: *dőrej, röhej, zőrej* stb.

-et: *bęcsület, cselekēdet, főűzet, fūzet, igyekēzet, ilet, lelet, őűtőzet* stb.

-eteg: *fērgeteg, rēneteg, tiveteg* stb.

-etlen: *ēhetetlen, érintetlen, érzīketlen, fēdetlen, fejletlen, fūggetlen, fūletlen, kēletlen, tēhetetlen, sūletlen, telhetetlen* stb.

-telen: *esztelen, gyerēktelen, istentelen, könyörtelen, līlēktelen, mesztelen, nincstelen, sikertelen, törvīnytelen, veszījtelen* stb.

-zet: *fegyverzet, idegzet, līlęzet, növīnyzet, szemījzet* stb.

11. *Ě*-zés névszóragokban

-ēn helyhatározórag: *embērēn, gépēn, terepēn* stb. Ez vonatkozik a főnévként használt melléknevekre is: *melegebberēn* (melegebb helyen), a *meredēkēn* (. . . legurul a szekér), a *sētītēn* (nem látszik a piszok), a *szīpēn* (. . . jól áll a ruha) stb.

A melléknevek modális alakja túlnyomó többségben *-en* ragot kap: *sebēsen, reketten, sekījen* (szánt), *szennyesen, ēbēren* stb. Az alábbi esetekben azonban **-ēn**: *betegēn* (fekszik), *gyermētegēn* (il), *kesejēn* (született a kicscsikóú), (ajan) *keszegēn* (. . . űlt a szekērēn), *melegēn* (szeretēm); ingadozik az alábbi esetekben: (męgmonta) *kerekēn* vagy *kereken*, *elevenēn* vagy *elevenen* (męgnyúszták), *siketēn* vagy *siketen* (. . . , űlt męk tíz ēvet), *rēnetegēn* vagy *rēnetegen* (*vőutak*).

-szēr határozórag: *ęcčēr, nīccēr, ezērszēr* stb.

-tēk birtokos személyrag: *embērētēk, kedvetēk* stb.

-ěk (az *-ūk* birtokos személyrag): *elejēk, helyētēk, kertyēk, mellettēk* stb.

FEKETE PÉTER

The Usage of Close *ĕ* Sound in Tiszaszőlős

The above paper deals with the usage of close *ĕ* sound. The first part presents the usage of *ĕ* in verbs while the second part contains the usage of *ĕ* in substantives and other grammatical categories excluding the verbs. (The subtitles of the two parts are: The Usage of Close *ĕ* sound in Verbs and The Usage of Close *ĕ* Sound in Substantives and Other Grammatical Categories respectively.) The words are listed in alphabetic order in both cases. A distinction is made between monosyllables and polysyllables. Within the latter the study deals with words of high vowel system and words of mixed vowel system separately. Within these two categories the words are divided into further separate groups according to the place of the *ĕ* sound within them.

Taking into consideration that in the group of the substantives the linkage of the plural number marker, the objective case-ending, the possessive suffix in first and second person singular and in second person plural, the *s* adjective suffix are the same for the most part, within the groups (formed according to the aspects mentioned above) the words that belong together on the basis of the linkage of their suffixes are separated that is further groups are made to show whether the above mentioned suffixes are joined through *ĕ* or *e* with the stems. The rare double forms, exceptions in this linkage are listed in parentheses after the appropriate words.

Within the substantives, stems that do not contain *ĕ* sound are also listed in the appropriate groups because the suffixes are linked with these stems by *ĕ* sound.

The linkage of the verbal personal suffixes with the stem, unlike that of the substantives, is simple and without exceptions consequently it does not require arrangement in groups.

A separate part of the paper deals with the usage of *ĕ* in suffixes and the linkage of the suffixes with the stems.

The words are transcribed phonetically. Brief explanations and illustrative sentences are given only if necessary for clear understanding. In some instances if it is sufficient the words are simply printed in standard orthography or the grammatical categories are given for better understanding.

P. FEKETE

